

І. С. Стороженко
(Дніпропетровськ)

ВОЛИНЬ І ПОДІЛЛЯ У СТРАТЕГІЧНИХ ПЛАНХ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Після переможного завершення Жовтоводської та Корсунської битв (відповідно 16 і 26 травня 1648 р.), Б. Хмельницький вийшов на західний кордон «козацької землі», до Білої Церкви, погодився на перемир'я і вислав 12 червня 1648 р. посольство до польського короля, сподіваючись, що будуть задоволені такі його вимоги:

— відновити всі військові вольності і привілеї, надані попередніми королями;

— збільшити реєстр Війська Запорозького з 6 до 12 тис.;

— гарантувати захист духовенства і церкви стародавньої грецької віри, а святі церкви у Любліні, Красному Ставу, Сокалі та інших містах, силою унії поневолені, при давніх вольностях залишити;

— виплатити за 5 років затриману платню!

Але не встигло ще козацьке посольство прибути до Варшави, як князь Я. Вишневецький, перебравшись з Лівобережжя на Правобережжя з 6 тис. військом, 28 червня 1648 р. розпочав бойові дії на Брацлавщині проти української армії, одночасно нарощуючи чисельність свого війська. Діючи адекватно, Б. Хмельницький оголосив на початку липня 1648 р. збір українського війська біля Маслового Ставу. Отже, сподівання на мирне завершення повстання не виправдалося. Українське козацтво вступило в затяжну війну проти Речі Посполитої.

На той час завершилося або перебувало у стадії завершення реформування осередків повстання на Лівобережній та Правобережній Наддніпрянщині у територіальні козацькі полки. Козацьке самоврядування, яке польська шляхта відмовилася визнати, стало реальністю. Але, щоб згуртувати народ навколо

державної козацької адміністрації, потрібен був час, а, головне, мир. З цією метою, як показали подальші події, Б. Хмельницький вирішив винести театр бойових дій проти польського війська за межі Наддніпрянщини. Крім того, при збройній підтримці осередків повстання на Брацлавщині з боку Білоцерківського полку, вдалося протягом червня 1648 р. просунути кордон «козацької землі» на захід вглибину до 150 км. від лінії Біла Церква — Умань і створити тут Уманський та Вінницький полки. Але на цьому просування на захід Б. Хмельницький, очевидно, вважав не завершеним. Про це, зокрема, можуть свідчити чисельні факти діяльності його агентурної розвідки по створенню осередків повстання на Поділлі і Волині.

Аналізуючи хід бойових дій та враховуючи способи збройної боротьби Б. Хмельницького проти Речі Посполитої, можна зробити висновок, що, не сподіваючись на велику сторонню допомогу, крім Криму, розраховуючи тільки на свої власні сили, український гетьман у липні 1648 року вирішує використати Подолію і Волинь як буферний територіальний простір між Польщею і українською козацькою республікою (Наддніпрянщиною), перетворивши його у театр бойових дій, на якому планує виснаження («вимотування») ворога. Одночасно передбачається поширити на цей регіон козацький державний устрій. Як показали подальші події, після Пилявецької битви (23 вересня 1648 р.) Військо Запорозьке взяло під свій контроль територію Волині і Подолії по річку Горинь і річку Збруч, а згідно Зборівської угоди 1649 р. кордон був перенесений на схід у середньому на 80 км. — до річок Случ і Мурафи. Надалі гетьман розробляє, як складову частину своєї воєнної доктрини, концепцію виснаження («вимотування») ворога або концепцію «гальмуючої» війни, яка стає головним способом боротьби проти Речі Посполитої. До її основних стратегічних напрямів належали:

— маневрове блокування головних комунікацій (фортець, населених пунктів, шляхів сполучення та переправ);

— залучення місцевого населення до протидії ворогові, особливо при постачанні того;

— використання місцевого населення для поповнення козацької армії, виконання військових допоміжних функцій та організації матеріального забезпечення;

— проведення битви як одного з етапів виснаження та деморалізації ворога.

Реалізацію обраної концепції Б. Хмельницький розпочав напередодні Пилявецької битви, у середині липня 1648 р. Так, М. Кривоніс на чолі авангарду (16 тис. чол.) протягом другої половини липня здійснив маневрове блокування на рубежі Острог — Красилів — Сатанів — Кам'янець-Подільський основних комунікацій і серед них найголовнішою — Росоловецької переправи, що південніше Старокостянтинова, чим забезпечив вихід і розгортання головних сил української армії у цей район. У ході впровадження заходів з боку місцевого населення надавалась українській армії всебічна допомога. Така тактика передувала кожній битві й у наступні роки.

Виникає закономірне запитання: чому Б. Хмельницький перетворив Волинь і Подолію на арену боротьби проти Польщі, а також включив значну частину їх території до складу своєї держави, залишивши при цьому поза увагою значну місцевість, заселену корінними українцями? Щоб відповісти на це, звернемо увагу на карту татарських шляхів в Україні XVI—XVII ст. Через територію Волині і Подолії зі сходу на захід проходять три шляхи: Чорний, Кучманський та Покутський. Перший проходив через Старокостянтинів. Тут, південніше цього міста, існувала головна переправа шляху через р. Случ — Росоловецька. Другий проходив через м. Бар і північніше м. Тернополя з'єднувався з першим. Третій проходив через м. Хотин і м. Калущ. Всі ці шляхи губилися східніше і південніше м. Львова. Відомо також, що ці шляхи використовувались іноземними загарбниками для спустошень. Одже, цілком закономірно, що на території, яка з ними межувала, поселялись у великій кількості військово-служилі люди, які поєднували землеробство з обов'язками збройного захисту свого регіону.

Згідно з концепцією С. Лепявкі з питань еволюції козацтва, основною верствою військово-служилого населення України були бояри — слуги — нижчий прошарок феодално-лицарського стану, який у другій половині XVI ст. був позбавлений своїх привілеїв. Останнє сприяло тому, що на українсько-татарському степовому прикордонні бояри-слуги злилися з близьким їм по духу козацтвом і вже під новим ім'ям стали вимагати визнання своїх лицарських прав.

Аналіз географії козацьких повстань 1591—1638 рр. свідчить, що регіонами найактивнішої народної боротьби були Наддніпрянщина та Волинь, тобто територія, де соціальні інтереси дрібної служилої шляхти та селян співпадали з інтересами

козацтва. Останнє у своїх вимогах перед польською владою виступало за збереження самоврядування, землеволодіння та надання йому державного статусу (козацький реєстр). На те, що соціальні інтереси служилого населення Волині і Подолії співпадали з інтересами козацтва, і розраховував Б. Хмельницький. В той же час введення князівського землеволодіння (починаючи з першої третини XVI ст.) на цих територіях призвело до соціальної диференціації служилого населення. Оскільки поширення князівського землеволодіння в регіоні йшло головним чином з заходу на схід, то спільність інтересів різних груп населення з козацькими слабла «зі сходу на захід».

З сказаного вище можна зробити висновок: розрахунки Б. Хмельницького на підтримку у Визвольній війні з боку населення Волині та Поділля, а також включення значної території цього регіону до складу створеної ним Української козацької держави гарантувалися на глибоких соціально-історичних коріннях, в основі яких була спільність соціальних інтересів військово-служилого населення з інтересами козацтва.

¹ Документи Богдана Хмельницького 1648—1657 рр. — К., 1961. — С. 40—41.